

²⁵Огієнко І. Мое життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура: Науково-літературний місячник. – Варшава. – 1935. – Кн. 7. – С. 452.

²⁶Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в Українському Народному Університеті. – К., 1918. – 272 с.

²⁷ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40.

²⁸ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 73 (зв).

²⁹Там само.

³⁰ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 112-112 (зв).

³¹ЦДАВО України. – Ф. 2581. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 73 (зв).

³²ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 112(зв).

³³ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 326. – Арк. 92 (зв).

³⁴ДАМК. – Ф. Р. 936. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 21.

³⁵Спекторський Е.В. Столетие Киевского университета св. Володимира // ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920: Матеріали, документи, спогади. – Кн. I. Університет св. Володимира між двома революціями. – К.: Прайм, 2000. – С. 36.

Ірина Тюрменко
м. Київ

ІСТОРИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ХХ СТОЛІТТЯ

Новий етап у розвитку української культури розпочинається наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Незважаючи на "пропацій час", яким для українства, за визначенням М.Драгоманова, стало ХІХ ст., на його заборони, утиски, а скоріше всупереч їм формується феномен національної свідомості, стає виразнішою національна ідея, що поєднує навколо себе субкультури різних соціальних верств та прошарків в єдиний загальнонаціональний культурний потік. Цементуючою постаттю епохи, що минала, був Т.Шевченко, який прозорливістю свого творчого генія об'єднав не лише західно-і східноукраїнські землі, а й закликав до національного прориву з безнадії та відчаю до свободи національного духу та життя. На цій основі українська культура набувала загальнонаціональних рис, ставала розвиненішою її структура, оформлювався її професійний рівень.

Слово, а не зброя ставало символом цієї суперечливої доби, підготовляючи ґрунт для майбутніх визвольних змагань за державу. Змінена національна ментальність намагалась переглянути усталені стереотипи історичної долі насамперед через переосмислення минулого, яке притягувало своєю ширістю та відкритістю, суперечливістю та трагічністю, величчю поставлених завдань та нескореністю національного духу.

Різні галузі національно-культурної сфери засвідчували рухливість та динаміку розвитку наукового гуманітарного знання. Значним досягненням став вихід на авансцену наукового простору української історії як окремої, самостійної науки, що була представлена М.Грушевським. Активно розвивалось українське джерелознавство (В.Антонович), українське краєзнавство: загальна історія Слобожанщини (Д.Багалій) та історія її міст (М.Петров), історія запорізького козацтва (Д.Яворницький), історія української літератури (М.Петров, М.Дашкевич) та фольклористики (М.Драгоманов, І.Франко) тощо. Прискорилося формування історичних наукових шкіл. Але, як не парадоксально, спеціального комплексного дослідження, присвяченого українській культурі, не існувало.

Незважаючи на відчутні зрушення в науково-гуманітарному просторі, великий пласт українського культурно-історичного матеріалу ще залишався неторканим. На той час європейська культурологія вже виділилась в окремий самостійний напрям дослідження, а російська культурологічна думка була представлена теорією М.Данилевського (1882 – 1885) про культурно-історичні типи, яка пояснювала місце та особливу роль російської культури в європейському просторі. В українському інтелектуальному просторі лише І.Франко, обстоюючи право української культури на самостійне життя, розвинув тезу про плюралізм національних культур, які народжувались внаслідок різних "життєвих обставин людського роду".

Загалом українська культурологічна наука ще тільки зароджувалась як історія культури. Тут далися знаки несприятливі суспільно-політичні умови, в яких опинилася Україна в ХІХ ст., коли головним пріоритетом національного життя ставала боротьба за виживання та збереження головних, визначальних чинників культурного-етнічного самоусвідомлення нації: мови, літератури, історії, географії, етнографії та шкільництва. Українська культурологія поки що стояла на порозі виявлення, системного дослідження та теоретичного узагальнення українського культурного надбання. Дійсність була такою, що вітчизняна культурологія могла розвиватися лише в межах культурно-історичної школи.

Потрібно було не просто наповнити науковий вакуум фактами та джерельним матеріалом, а зрозуміти закономірності розвитку української ментальності, що знаходила вияв у різноманітних витворах мистецтва, злеті історичної, літературної, релігійно-філософської думки, естетичних смаках та науково-культурних досягненнях. Цей напрям і став визначальним на ранньому етапі вивчення української культури.

Становлення української культурологічної школи пов'язане насамперед з В.Перетцем (1870-1935). Саме він згуртував навколо себе та виховав плеяду талановитих науковців, сформував засадні принципи дослідження українського літературознавства, став активним популяризатором унікальної та самобутньої української культури, у 1906 р. ініціював проект реформування вищої освіти, пропонуючи відкрити

в Київському університеті св. Володимира кафедри української мови, літератури, історії, етнографії, звичаєвого права тощо. Досить близько підійшов учений до розуміння закономірностей розвитку української культури. Його висновок про вплив української культури на формування російської культури (з XVII ст.)¹ став відправною точкою в оцінці національної культури та розумінні тенденцій її розвитку. Проте навіть наукова праця цілого гуртка не увінчалась створенням узагальненого дослідження. Така ситуація відбивала не стільки ваду, скільки сумну закономірність. За влучним висловом І.Дзюби, "історія української культури тривалий час залишалась фрагментом загальної історії"² або була представлена її окремими формами, зокрема мистецтвом (М.Голубець, В.Модзалевський, Ф.Шміт).

Складність формування національної культурологічної школи полягала у відсутності єдиної національної держави, яка так і не змогла утвердитись в Україні в ході визвольних змагань українського народу (1917-1920). Тому підходи до визначення української культури, її особливостей і закономірностей в радянській та українській емігрантській науковій думці різнилися методологічними підходами, принципами та методами дослідження. Ультрарадикальна культурологічна схема радянського гатунку 30-х рр., яка не набула офіційної чинності, представлена працею А.Козаченка "Українська культура: минуле і сучасність" (1931). У ній шлях української культури відтворений у контексті знищення національних особливостей. Наступне синтезоване дослідження української культури побачило світ у 1961 р. Це була узагальнююча та достатньо ґрунтовна праця М.Марченка "Історія української культури з найдавніших часів до середини XVII століття". При всій її сміливості стати на захист національної культури вона несла на собі, власне і не могла не нести, ідеологічне тавро радянської доби.

Одним з варіантів інтерпретації розвитку української культури в еміграції стала "Історія української культури", видана у Львові за редакцією І.Крип'якевича (1937). Структурно праця ділилась на п'ять розділів, побудованих за проблемно-хронологічним принципом: побут (І.Крип'якевич), письменство (В.Радзикович), мистецтво (М.Голубець), театр (С.Чарнецький), музика (В.Барвінський). "Історія української культури" отримала в сучасній літературі досить стриману оцінку. Проте не можна не помітити, що, при всій популярній спрямованості книжки, І.Крип'якевич намагався вийти за межі суто гуманітарних надбань нації, відтворюючи розвиток знарядь праці, техніки і загалом матеріальної культури народу. Хоча сучасного дослідника і не може задовольнити позитивістсько-ста-

¹ Див.: Перетц В. К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете // Отголоски жизни. – 1906. – №122.– 1(14) июня. – С. 1.

² Дзюба І. "Українська культура" в контексті української культури // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С. 6.

тистичний характер висвітлення культурних явищ, книжка за ред. І.Крип'якевича була віддзеркаленням такого стану розвитку української культурології, коли вона ще розвивалася у межах позитивізму і не виходила за межі історичного культурознавства.

Головним методом досліджень національної культури вчених-емігрантів став позитивізм, намагання наповнити точним і перевіреном фактологічним та джерельним матеріалом змістовну сутність культури. Важливою віхою на шляху розвитку національної культурологічної думки став вихід у 1940 р. праці "Українська культура: Лекції за редакцією Д.Антоновича". Книжка повніше, ніж попередня праця, відображала різні форми функціонування національної культури: наукове українознавство (Д.Дорошенко), школа та освіта (В.Біднов, С.Сірополко), книжкова справа (Д.Антонович, О.Лотоцький), преса (С.Наріжний), філософська думка (Д.Чижевський), дохристиянська культура українського народу (Д.Антонович), українська церква (Д.Антонович, В.Біднов), правова культура (А.Яковлів), архітектура (В.Січинський), мистецтво, скульптура, малярство, гравюра, орнамент, музика, театр (Д.Антонович).

Д.Антонович, так само як і І.Крип'яквич, не відійшов від проблемно-хронологічного принципу у висвітленні української культури, однак, не можна не помітити спроби ввести в текстуальний контекст книжки суто культурологічні категорії. Вчений подав тлумачення поняття культури, розділяючи її на матеріальну і духовну, по-сучасному правдиво надав творчій діяльності людини роль ланцюга, що пов'язує природу та культуру (вступ). Він вперше наголосив на особливостях українського гуманізму, намітив періодизацію культури за стильовими епохами, хоча і не всі терміни, зокрема еkleктизм до позначення культурно-історичних явищ XIX ст., сприймаються адекватно сучасним дослідником.

Виступаючи проти замкненості культур, учений обґрунтував тезу про культурні взаємовпливи як вагомий чинник культурного розвою та поступу будь-якої нації, намагаючись тим самим знайти в європейському культурному просторі місце для української культури. Побудовуючи схему культурного розвитку, Д.Антонович запропонував у якості механізму цього процесу ідею перехрещування культурних впливів, творчого переосмислення культурного надбання інших народів. Такий підхід дав йому ключ до пояснення особливостей національної культури, причин її високої життєздатності та високої культури народу.

Виходячи з ідеї про історичний прогрес та спільну майбутню долю людства, Д.Антонович цілком оптимістично сприймав факт існування загальнолюдської культури, яка представлялася йому як "безмежно багата скарбниця, до якої кожний народ вкладає ним надбані культурні скарби". Для вченого було цілком очевидним, що світова культура це не протиставлення культурної ідентичності на рівні цивілізації та національних вибухів у локальних культурах. Загальнолюдське

і національне знаходяться між собою у тісному взаємозв'язку, представляючи світову єдність у національному різноманітті. Тому вчений з прикриттю відзначав, що в силу об'єктивних причин не зміг зібрати точних відомостей про внесок українців до вселодської культури¹.

Д. Антонович відстоював положення про те, що національна культура складається з декількох рівнів: з народної культури та "культури інтелектуальної верстви". Помилково ототожнюючи елітарну культуру з цивілізацією, вчений припускався хибної оцінки української професійної культури як цивілізації. Інтуїтивно він розумів потребу синтезованого підходу до висвітлення "образу національної культури", але зробив методологічний прорахунок, коли синтезовано розглядав лише окремі форми культури, а не застосовував цивілізаційний підхід до аналізу національної культури як явища.

Ще одна спроба системного висвітлення історичного шляху української культури була здійснена М. Семчишиним. Його праця "Тисяча років української культури: історичний огляд української культури", видана за кордоном у 1985 р., при всіх її перевагах відобразити українську культуру як суцільне явище, скоріше слугувала за навчальну літературу, аніж наукове дослідження. Феєрверк подій, прізвищ, фактів, наведених у праці М. Семчишина, залишав українську культурологію у рідчій позитивізму.

Особливе місце в історії української культурології займає концепція І. Огієнка. Власне, у вітчизняній науці з неї, як правило, починається огляд основних етапів розвитку культурологічної думки. Однак помилковим у багатьох дослідників є те, що вони не розглядають культурологічну концепцію вченого, яка складалася протягом тривалого часу, цілісно, а замикають її тільки на "Українській культурі" (1918). Тому автором свідомо була порушена хронологічна послідовність у розгляді основних етапів розвитку української культурології задля повноти і комплексності відтворення культурологічних поглядів І. Огієнка, які, однак, не систематизовані вченим, а фрагментарно відбиті в ряді його численних праць.

Справді, про Огієнка як про культуролога можна говорити з 1918 р., тобто з часу виходу "Української культури". Нею І. Огієнко фактично підготував ґрунт для подальших розвідок. Якщо Д. Антонович в "Українській культурі", за висловом І. Дзюби, "не має потреби займатися спеціальним руйнуванням схеми "двоєдності" української і російської культур, входячи в полеміку з нею, як це мусив робити І. Огієнко"², то саме тому, що ця "чорнова робота" вже фактично була зроблена. І. Огієнко, прийнявши на себе перший удар наукової критики, в гострій полеміці зумів перевести ідею впливу української культури на російську з політичної пло-

¹ Див.: Антонович Д. Вступ // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – С. 23.

² Дзюба І. Названа праця. – С. 10.

щини в суто наукову¹. Зауважимо, що сучасна культурологічна думка загалом приймає ідею впливу української культури на культуру російську, розпочинаючи її з XVII-XVIII ст.

Брошура І.Огієнка, хоча і представляла собою науково-популярну розвідку, але була важливою з точки зору формулювання вченим головних засад його культурологічної концепції. Найперше йдеться про обґрунтування ним ідеї про трансляційну функцію української культури, що виявилася у двох площинах: 1) самодостатності національного культурного розвитку для творчого переоблення та осмислення європейських надбань в силу геополітичного становища України та традиційної для неї амальгамної відкритості до різних впливів: східних, західних і південних; 2) передачі створених українським народом культурних надбань на східнослов'янські землі. Другу тезу вчений розвинув під впливом досліджень свого вчителя В.Перетца, але на відміну від нього обстоював думку про більш віддалені впливи – з XVI ст. і навіть з XII ст.² Обґрунтовуючи тезу про самотність та самодостатність української культури, І.Огієнко фактично стояв на позиціях плюралізму культур, тобто рівноправності окремих локальних культур, які у своїй сукупності проявляються через їхню різноманітність.

І.Огієнко дуже близько підійшов до питання про співвідношення культури і цивілізації. Використовуючи метод універсалізму як загальнонауковий метод, він наче розмикав національну культуру в історичному просторі, розглядав її як інтегроване явище, яке формується під впливом багатьох чинників, а не існує у вигляді суми різних культурних форм.

Застосування системного підходу до вивчення культурних явищ дало І.Огієнку ключ до вивчення закономірностей розвитку національної культури як культурно-історичного типу. Тут не можна не помітити вплив концептуальних засад М.Данилевського щодо вивчення локальних культур. Вчення М.Данилевського про культурно-історичні типи І.Огієнко перекладає на український ґрунт. У концентрованому вигляді погляди І.Огієнка на виникнення, розвиток та занепад культури виявилися у невеликій за обсягом, але надзвичайно змістовній брошурі "Наука про рідномовні обов'язки" (1935).

Прийнявши за головну ознаку культурної ідентичності мову, вчений, наче дискутуючи з М.Данилевським в питанні про особливість російської культури, вивів закони розвитку та життєздатності культурних типів, які можна застосувати не лише до української, але й

¹ Див.: Белецкий А. Украинская "официальная народность" // Наш день. – 1918. – 27(14) мая. – С. 2; Науменко В. Як не треба викладати історію української культури. – К.: Друкарня АТ "Петро Барський", 1918. – С. 6-7, 9, 13-15; Огієнко І. Війна з вітряками // Нова рада. – 1918. – № 64; ІР НБУ ім. В.І.Вернадського. – Ф.33. – Спр. 1311. – Арк. 1.

² Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – Київ. – Абрис, 1991. – 272 с.; Іларіон Митр. (проф. д-р І.Огієнко) Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію. – Вінніпег: Накладом ВУАН, 1951. – 40 с.

інших локальних національних культур: 1) племена, об'єднані однією мовою, вже складають тип національної культури; 2) кожне плем'я проходить етапи суспільного розвитку, які відповідають певній формі культури; 3) лише за умови створення незалежної національної держави культура стає довшеною, здатною до розвитку та повноцінного життя, набуває ознак культурно-історичного типу; 4) коли народ перебуває на рівні "етнографічної маси" (відсутність розвиненої літературної мови), то такий народ не є культурно інтегрований, він розділений на групи, а відтак – може досить легко підпадати під чужий вплив, а його творчий потенціал легко використовується іншими народами; 5) народи із сильно розвинутою духовною культурою навіть за умов поневолення зберігають здатність до панування та культурного життя¹.

Те, що українська культура вижила, незважаючи на роки пригнічення її розвитку з боку інших держав, І.Огієнко відносив за рахунок досить сильно розвинутого її релігійно-духовного стрижня, що протягом віків запобігав асиміляції та знищенню. Основою національно-культурного життя вчений вважав Українську православну церкву. Саме вона відіграла провідну роль у збереженні й плеканні культурної та національно-державної традиції. Вчений доводив, що ця функція церкви не була втрачена за умов монголо-татарського нашествия та часів середньовіччя, у найтяжчі часи церква охороняла духовну рівновагу народу та виступала потужною підмогою його культурно-національних і державних сил.

Досить відчутно у творчості І.Огієнка в 30-х роках ХХ ст. поруч з ідеєю про український культурно-національний тип звучить соціологічний аспект культури. Соціологічний напрям, можливо, це наше припущення, обумовлений впливом ідей німецького соціолога і економіста М.Вебера. Його праця "Протестантська етика і дух капіталізму" (1905) руйнувала схему залежності духовних факторів від рівня розвитку суспільно-економічних процесів.

І.Огієнко, глибоко вивчаючи історичний шлях, пройдений українською культурою, помітив, що навіть за умов бездержавного життя, коли національна культура слугувала "за етнографічний матеріал" для формування інших культур, існували шляхи подолання кризових явищ у національній культурі. Ці шляхи перебували поза прямою залежністю типу культури від суспільного чинника. Вчений доводив існування іншого, зворотного зв'язку між соціальними інститутами і культурою. Він обстоював думку, що становлення незалежної держави безпосередньо обумовлено рівнем розвитку духовного фактору. Культура може прискорювати державотворчі процеси або, навпаки, гальмувати їх. Наріжним чинником у цьому процесі І.Огієнко відводив мові,

¹ Див.: Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Українська академія друкарства, вид-во "Фенікс", при сприянні фонду "Відродження", 1995. – С. 11, 13, 15; Іларіон Митр. Творімо українську культуру усіма силами нації / / Іларіон Митр. Мої проповіді. – Вінніпег– Канада: Накладом Товариства "Волинь", 1973. – С. 131.

через яку здійснюється здатність до національного відтворення та загалом до державного життя. Із занепадом національної мови занепадає національна культура, гине нація, а з нею й державницька ідеологія.

Заслугою І.Огієнка стало дослідження взаємовпливу мови і держави. Цей напрям, зокрема, у вітчизняній культурології глибоко не аналізувався. Учений вказував на важливість розвитку єдиної загальнонаціональної літературної мови для прискорення формування національної свідомості та відновлення державної незалежності. Він навіть створив спеціальний курс “Наука про рідномовні обов’язки”, підкресливши, що такий курс може стати у нагоді будь-якому народові, “особливо ж недержавному, що прагне стати державним”: “...державним народом не може стати народ, несвідома нація, що не має соборної літературної мови, спільної для всіх племен”¹.

Курс “Наука про рідномовні обов’язки” визначав також і напрямки державного регулювання національного питання засобами мовної політики. І.Огієнко підкреслював, що втілення рідномовної політики має йти двома основними шляхами: через сприяння розвитку соборної літературної мови і через застосування її різними урядовими та культурно-освітніми закладами: церквою, школою, пресою, урядом, театром, кіно, радіо тощо. Головними провідниками рідномовної політики мають стати письменники, учителі, духовенство, інтелігенція. В основу науки про рідномовні обов’язки вчений заклав положення про державну мову провідної нації, про вільний розвиток культур національних меншин як запоруку широких стосунків з іншими народами та політичної стабільності держави, про єдність материнської культури з культурою еміграції².

Розгляд культури як інтегрованого соціального явища, що виражається в сукупності людської діяльності, вплинув на досить широке визначення вченим сутності поняття культури. І.Огієнко поділяв її на матеріальну і духовну. До матеріальної культури вчений відносив засоби життя, способи комунікації, тобто те, що дає зовнішні ознаки високого рівня забезпеченості потреб людини. “Духова культура, на думку вченого, – то інтелектуальний стан народу, то розвиток всенародного розуму: його науки, віри, переконань, звичаїв, етики й т. ін. Тільки духовна культура творить правдиву національну еліту”³.

Вчений не виокремлював з матеріальної культури безпосередньо техніку і не розглядав її у площині взаємостосунків з людиною (ця тема досить актуальна в сучасній культурології), а писав про матеріальну культуру загалом як суцільний феномен. Однак його оцінка матеріальної культури як вторинного, хоча і важливого для людини явища, показує, що І.Огієнко особливо застерігав проти небезпеки захоплення, а тим більше обожнення та плазування людини перед

¹ Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. – С. 16.

² Там само. – С. 11-16.

³ Огієнко І. Творимо українську культуру всіма силами нації! Ще раз про наші завдання // Наша культура. – 1935. – Кн.6. – С. 338.

матеріальними здобутками. Тільки духовна культура, на думку вченого, сприяє розвитку людини, народу та суспільства. Тут можна побачити деяку спорідненість, хоча і досить умовну, з концепцією М.Бердяєва з її уявленням про видозміну форм духу в його ставленні до природи і техніки, однак, з тією особливістю, що вчений не розглядав цю проблему так широко, а лише окреслив її у загальних рисах.

Традиційно до уявлень культурологічної науки XIX ст. – початку XX ст. про структуру культури І.Огієнко виділяв два рівні культури тієї чи іншої нації: нижчий (культура народна) і вищий (культура інтелігенції чи професійна культура). Існування професійної культури є, в розумінні І.Огієнка, надзвичайно важливою умовою для культурного поступу, тому що саме вона виступає загальнонаціональною об'єднуючою силою. Отже, професійна культура є тим чинником, без якого культурний процес не може стати різнофункціональним та завершеним у своїй структурній повноті. Вищий рівень культури, за І.Огієнком, виступає показником ступеню розвитку нації та її місця у загальносвітовому вимірі.

Учений вважав культуру важливим інтегруючим чинником. Вона має здатність об'єднувати як національні сили, так і суспільство загалом, що сприяє формуванню національної ідентичності. І.Огієнко визнавав, що національна культура не має класового характеру, в її творенні беруть участь різні верстви суспільства в залежності від історичних та суспільно-політичних умов. Формування національної культури – це процес досить складний і багатовимірний, а ступінь співвідношення народу та його інтелектуальної еліти, як творців духовних цінностей, впливають на державницькі традиції. Якщо за княжих часів, зазначав учений, розвиток культури був справою держави, то це забезпечило рясний культурний розвій. Із занепадом Київської Русі великі княжі родини фактично перебрали на себе функцію опікування культурними процесами, виконували провідну роль у національному русі. Однак, великі українські православні "руські" родини після Люблінської (1569 р.) та Берестейської (1596 р.) уній почали переходити на іншу віру, передусім на католицизм. Надалі активна роль у національно-культурному русі перейшла до середнього класу (міщанства), який через створення братств став ревним захисником української православної культури та національно-державних традицій.

І.Огієнко в сфері культури, так як М.Грушевський в історії, розширив в часовому вимірі межі функціонування національної культури, обстоюючи неперервність культурного розвитку та його еквівалентність генезису нації. Уперше в українській культурології він поставив питання про ідентифікацію національної культури, шукаючи у її корінні особливості національної ментальності та самовідчуття власної національно-культурної самобутності.

У пошуках джерел формування української культури вчений звертався до вивчення дохристиянських вірувань народу, які розгляда-

дав комплексно, як єдину нерозривну систему, обстоюючи думку про те, що дохристиянські вірування не лише відповідали одній із форм релігійної свідомості народу, але й включали весь спосіб життя, традицій, землеробську практику, зв'язок із природою, умови та характер праці тощо. Вони були початковою формою духовного розвитку українського народу. Тому вчений вживав термін "дохристиянські вірування", а не традиційні в літературі терміни – "язичництво" чи поганство, підкреслюючи їх вагу і значення в духовному житті народу та нерозривний зв'язок з християнською культурою. В язичницькій культурі наших предків І.Огієнко вбачав один з елементів феномену українського православ'я та національної ментальності. Недооцінка язичництва, як і вороже ставлення до християнства, були, за І.Огієнком, науково хибними¹.

Другим важливим джерелом формування вітчизняної культури, на думку І.Огієнка, була культурно-духовна спадщина Візантії. На той час її культура знаходилась на найвищому павлі розвитку, мала світовий рівень внаслідок перероблення та гармонійного синтезу елліністичної, іудейської та персько-арабської культур. Перебуваючи під візантійським впливом та поєднуючись з власною дохристиянською культурною традицією, українська культура набула загальнолюдських ознак в їх національному вираженні. "Візантійський вплив на українську культуру був величезний, довговіковий, і він ще й сьогодні помічається ... в усій нашій культурі", – зазначав учений².

З огляду на те, що за радянських часів вітчизняна культурологічна думка була досить застиглою і консервативною, а вчені-емігранти відірвані від національного наукового і джерельного ґрунту, то тут можна визнати, що на тому етапі заслугою І.Огієнка стало окреслення кола питань, які виводили українську культурологію на новий шлях розвитку. Зокрема, вчений наблизився до виділення з історії культури її соціологічного напрямку (за допомогою культурних цінностей суспільство набуває інтеграційних рис, впливає на розвиток соціальних інституцій). Теорія циклічності (Дж.Вікі, М.Данилевський) допомогла йому визначити особливості українського культурно-історичного типу як феномену, а застосування ідеї плюралізму та рівноправності культур (М.Данилевський, О.Шпенглер) дозволило обґрунтувати самобутній і самодостатній характер вітчизняної культури.

Наступний етап у розвитку української культурології пов'язаний з відродженням України як самостійної та незалежної держави (1991). В нових умовах потрібно було подолати жанровість у висвіт-

¹ Див.: Лларіон Митр. Дохристиянські вірування українського народу: іст. реліг. моногр. – К.: АТ "Обереги", 1991. – С. 404; Огієнко І. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2-х т.: Т. 1– 2. – К.: Україна, 1993. – С. 32.

² Лларіон Митр. Візантія й Україна. До праджерел Української православної віри й культури. – Вінніпег: Українське Наукове Православне Богословське Товариство, 1954. – С. 50.

ленні національної культури, переглянути її періодизацію та співвідношення з європейською і світовою культурами, златати усталені методологічні підходи до інтерпретації культурних явищ. У нових умовах з'явилося чимало ґрунтовних праць з історії, філософії, соціології культури. І.Дзюба, Я.Ісаєвич, А.Макаров, В.Овсійчук, М.Попович, В.Смолій, П.Толочко та ін. дослідники розглядають українську культуру із засадничих принципів світової культурологічної думки.

Сьогодні українська культурологія вийшла з наукової кризи та депресії. Свідченням тому є академічне фундаментальне видання "Історії української культури" у 5-ти томах. Вже побачило світ три томи¹. Авторський колектив відійшов від фрагментарності та зайвого фактологічного матеріалу, уникнув захоплення художньо-стильовою специфікою мистецтва та надмірної теоретичності. Культура розглядається як духовно-культурний феномен українців, як система зовнішніх "предметних" та внутрішніх "суб'єктивних" цінностей. Теоретична і джерельна база видання неодмінно спричинить сплеск культурологічних досліджень та появу новаторських ідей.

Ірина Кучинська

м. Кам'янець-Подільський

ДУХОВНА ВЕЛИЧ ІВАНА ОГІЄНКА

Розбудова самостійної Української держави й реформування національної освіти потребують адекватного їм родинно-громадсько-шкільного виховання дітей та молоді, відродження гуманістичної педагогіки в Україні. Мета здійснюваних перетворень – забезпечити нову якість навчання й виховання молоді, створити тим самим необхідні умови для соціально-економічного й духовного розвитку нашого суспільства. Тому звернення до виховної спадщини минулого є тим науковим джерелом загальнолюдських цінностей, які спонукають до пошуку нових, більш оптимальних шляхів морального виховання на основі дослідження й відродження суспільно-історичного досвіду та освітніх надбань українського народу, зокрема видатного його представника – Івана Івановича Огієнка (1882-1972).

Аналізуючи творчу спадщину вченого, з впевненістю констатуємо: Іван Огієнко був, є і залишається сучасником духовного відродження українського народу. Адже його ідеї духовного становлення особистості звучать актуально і в наш час. Сьогодні на початку ХХІ століття ми повертаємось до духовних джерел нації, аналізуємо етичний потенціал народу, вивчаємо його духовну культуру, робимо все можливе щодо відродження тих цінностей, які завжди шанувалися. Духовна спадщина

¹ Історія української культури: У 5-ти томах: Т. 1. – Історія культури давнього населення України. – К.: Наукова думка, 2001. – 1134 с.; Т. 2. – Українська культура XIII-XVII століть. – К.: Наукова думка, 2001. – 847 с. – Т. 3. – Українська культура другої половини XVII-XVIII століть. – К.: Наукова думка, 2003. – 1246 с.

Івана Огієнка дає можливість сучасному вихователю звернути увагу на шляхи впровадження в психолого-педагогічний процес моральних цінностей і орієнтувати особистість на ті духовні джерела, за допомогою яких людина і стає гармонійно розвинутою особистістю.

Цікаво відзначити, що ці питання хвилювали ректора-Огієнка ще в 1919 р. (м. Кам'янець-Подільський) і він зумів, хоча й ненадовго, втілити в життя ідеї духовного виховання особистості, які на сучасному етапі мають можливість нового відродження.

І.Огієнко був переконаний, що менталітет української нації невіддільний від релігійної свідомості. Релігійна свідомість, констатував вчений, зміцнює в душі людини віру в добро, справедливість і чесність і, таким чином, сприяє формуванню певного типу поведінки.

Складність і багатогранність феномену духовних цінностей вимагає цілісного системного підходу до їх формування. Для цього І.Огієнко рекомендував поєднати виховні зусилля всього суспільства, і передусім сім'ї, школи і церкви, адже вони, за переконанням ученого, відіграють основну роль у підготовці підростаючого покоління. Пояснював він це тим, що релігія глибоко проникає у звичаї та обряди, поєднує чисто духовні елементи з національними, громадськими, сімейними та особистими. Тому трактування її через призму потреб національного виховання відкриває, констатував вчений, три її важливі функції [1, 44-45]:

1. Відображення і збереження віри в ідеали, без чого повноцінне життя людини неможливе.
2. Релігія виступає надійним носієм загальнолюдських морально-етичних вартостей.
3. Релігія сприяє збереженню національної ідентичності.

До сильних сторін релігійної моралі Іван Огієнко відносив також і зовнішню простоту відповідей на складні моральні проблеми, тверде визначення критеріїв моральних цінностей, вирішення питання про відповідальність людини за свої дії.

Реалізувати свої погляди І.Огієнко зміг, працюючи у Кам'янці-Подільському (1918-1920 рр.), коли впроваджував в українському державному університеті такі засоби виховного впливу, як:

- рідномовне навчання й виховання;
- орієнтація на духовно-національні цінності у формуванні моральної, національно свідомої особистості;
- спільна праця наукових та релігійних діячів у справі відродження української культури, церкви, мови, історії, звичаїв і традицій народу [1, 45].

Також ж точки зору дотримувались і його однодумці: Л.Білецький, В.Біднов, Ю.Сіцинський та інші колеги Огієнка в Кам'янець-Подільському українському державному університеті, гімназії (при університеті) та учительських курсах (1918-1920 рр.).

Вихованню молоді в душі християнської доброчесності Іван Огієнко надавав особливі уваги, обґрунтовуючи це тим, що ви-

ховання українського народу без вивчення основ християнства безплідне і часто завдає шкоди. Вихователю необхідно в основу всієї системи роботи покласти і укорінити в душах юних громадян вічні істини християнства, які, за переконаннями вченого, вказують мету педагогічної діяльності.

Для Огієнка це є головним орієнтиром, на який повинні спиратися всі люди і народи і за яким повинна розвиватися народність. Так, у своїх виступах І.І.Огієнко звертав увагу на те, що "наука Христова" – це найбільша і найглибша, найвірніша й найясніша наука в світі. Це наука, підкреслював педагог, що перероджує цілий світ на "Божих синів".

Християнська мораль, на думку вченого, – основа відродження духовної сутності особистості. Вона включає в себе норми поведінки, акцентує увагу на внутрішньому стані людської душі, метою якої є чистота та цілковитість самого створіння людини. Ця мораль заперечує будь-який егоцентризм та вчить розумному, доброму й вічному, піклується про душу та розвиток добра в людській особистості.

До самої смерті (помер у 1972 р.) І.Огієнко був палким прихильником духовно-національного відродження українського народу. Своїми науковими та релігійними працями Огієнко допомагав, на наш погляд, усвідомити ті джерела духовності, завдяки яким підростаюча особистість прилучається до тих цінностей, які сприяють вихованню в неї любові до всього рідного, шани до минулого, праці в ім'я майбутнього свого народу та держави.

І.І.Огієнко виходив з того, що відродження духовного життя – це створення гуманних і відповідальних взаємин між людьми, де дбайливе ставлення до світу приведе до духовного простору як у світовому співтоваристві в цілому, так і в усіх людських спільнотах будь-якого рівня. Духовне життя розглядалось ним як одухотворення всього навколишнього, де соціальні зміни у розвитку людства виявляються революцією духу, при якому гармонізація взаємодії людини, природи і суспільства забезпечує перехід від споживацько-корисливого використання взаємин людини і світу до їх співтворчості.

Література

1. Кучинська І.О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – 104 с.

Анотація

У статті розглядаються погляди видатного українського педагога Івана Огієнка на духовне виховання молоді.

In the article it is examined pedagogical views of great Ukrainian teacher Ivan Ogienko about the spiritual education of young people.